

Makale Geliş Tarihi | Received: 28.04.2025

E-ISSN: 2148-9327

Makale Kabul Tarihi | Accepted: 21.10.2025

<http://dergipark.org.tr/kilikya>

Araştırma Makalesi | Research Article

EPİSTEMOLOJİ TEMELİNDE ARKEOLOJİ FELSEFESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dinçer ÇEVİK¹

Öz: Arkeoloji felsefesi özerk bir çalışma alanı olarak özellikle Anglosakson dünyada uzun süredir ele alınmaktayken ülkemizde yeterli ilgiyi henüz görmemektedir. Diğer yandan arkeoloji felsefesi çok boyutlu doğası ile felsefi açıdan oldukça zengin ve çeşitli bir problem kümesi barındırmaktadır. Arkeoloji felsefesi, temel olarak arkeoloji pratiğinin felsefi boyutlarını ele alarak, arkeolojik bilginin doğası, yöntemleri ve sonuçları üzerine felsefi boyutlar barındırır. Bu açıdan bakıldığında, arkeolojide karşılaşılan sorunların yalnızca teknik veya metodolojik değil, aynı zamanda felsefi bir boyuta sahip olduğu görülebilir. Arkeologların objektif bir geçmişi mi yoksa alternatif geçmiş betimlemelerini mi keşfettikleri, arkeolojinin sosyal bilimler ya da doğa bilimleri kapsamında nasıl konumlandırılacağı bu alanın başlıca ilgi konularını oluşturur. Arkeolojinin eklektik ve disiplinler arası doğası, onu epistemoloji ve bilim felsefesi açısından benzersiz bir inceleme alanı haline getirmektedir. Arkeoloji, materyal kültürü analiz etmenin yanı sıra, insan davranışları ve sosyal yapılar hakkında kanıta dayalı yorumlar türetir. Bu ikili yaklaşım, arkeolojinin hem doğa bilimlerinin kesinliğini hem de sosyal bilimlerin yorumlama gücünü bir araya getirdiğini gösterir. Arkeoloji felsefesi, bu bağlamda hem kesin bilimlerin hem de özel bilimlerin metodolojik ve kavramsal zorluklarını harmanlayan bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda bu makale, arkeologlar ve felsefeciler arasında epistemoloji temelinde işlevsel bir diyalog kurulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji Felsefesi, Bilim Felsefesi, Epistemoloji, Disiplinlerarasılık, Arkeolojik Kanıt.

AN EVALUATION OF THE PHILOSOPHY OF ARCHAEOLOGY BASED ON EPISTEMOLOGY

Abstract: Philosophy of archaeology, as an autonomous field of study, has long been discussed especially in the Anglo-Saxon world, while in our country it has not yet received sufficient attention. On the other hand, due to its multidimensional nature, the philosophy of archaeology encompasses a philosophically rich and diverse set of problems. At its core, the philosophy of archaeology addresses the philosophical dimensions of archaeological practice, offering philosophical reflection and critique on the nature, methods, and outcomes of archaeological knowledge. From this perspective, it can be seen that the problems encountered in archaeology

¹ Doç.Dr. | Assoc. Prof.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Turkey.

dincercevik@mu.edu.tr

0000-0001-5897-7381

are not only technical or methodological, but also possess a philosophical dimension. Key issues in this field include whether archaeologists discover an objective past or construct alternative representations of the past, and how archaeology should be situated – within the social sciences or the natural sciences. The eclectic and interdisciplinary nature of archaeology makes it a unique field of inquiry in terms of epistemology and the philosophy of science. Archaeology, in addition to analyzing material culture, derives evidence-based interpretations about human behaviors and social structures. This dual approach demonstrates that archaeology brings together the precision of the natural sciences with the interpretative power of the social sciences. In this context, the philosophy of archaeology emerges as a field that blends the methodological and conceptual challenges of both the exact and the special sciences. Within this framework, the present article seeks to foster a functional dialogue between archaeologists and philosophers, grounded in epistemological considerations.

Keywords: Philosophy of Archaeology, Philosophy of Science, Epistemology, Interdisciplinarity, Archaeological Evidence.

1. Giriş

Arkeoloji felsefesi, arkeoloji pratiğinin ve arkeolojik bilginin doğası, yöntemleri ve sonuçları ile ilgili felsefi düşünce ve eleştiriyi içerir. ²Bu bağlamda, arkeoloji felsefesi, temel olarak arkeolojik teori ve pratiğin ontolojik, epistemolojik boyutları ile ilgilidir. Bir açıdan, derinlemesine incelendiğinde arkeologların karşılaştığı sorunların çoğunun, sadece teknik ya da metodolojik değil, aynı zamanda felsefi bir boyut içerdiği iddia edilebilir. Arkeologlar objektif bir geçmiş mi yoksa alternatif geçmiş betimlemelerini mi keşfederler? Arkeoloji sosyal bilimlerin içerisinde mi yoksa doğa bilimlerinin bir örneği olarak mı ele alınmalıdır? Arkeolojik nesnelerin doğası ve ontolojik statüsü nedir? Arkeolojik açıklamalarda çıkarımların doğası ve statüsü nedir?³Arkeolojideki kanıtların bu çıkarımlardaki işlevi nedir? Bahsi geçen ve sayısı daha da arttırılabilecek soruların hepsi arkeoloji felsefesinin ilgi alanına girmektedir. Bu yönüyle arkeoloji, hem doğa bilimlerinin kesinlik ve titizliğini hem de sosyal bilimlerin yoruma dayalı esnekliğini bir araya getiren bir alan olarak öne çıkar. Dolayısıyla, arkeoloji felsefesi hem kesin hem de özel bilimlerin metodolojik ve kavramsal sorunlarını birlikte ele alan bir disiplin olarak konumlanır.

Her ne kadar bu makale temel olarak Anglo-Amerikan literatürdeki tartışmalara odaklansa da Türkiye'deki arkeoloji pratiğinin de bahse konu epistemolojik sorunlar ile iç içe geçmiş olduğu ileri sürülebilir. Türkiye'deki kuramsal arkeoloji alanında yapılan çalışmalar ve odaklanılan tartışma başlıkları bu çerçevede ele alınabilir. Bu bağlamda Çatalhöyük, yalnızca dünya arkeolojisi açısından sahip olduğu evrensel önem nedeniyle değil, aynı zamanda arkeolojik bilginin üretim süreçlerine ilişkin epistemolojik tartışmaları somutlaştıran örnek bir vaka olarak da dikkat çekmektedir. Ian Hodder *Dolanıklılık* (2014) eserinde 9. bölümde Çatalhöyük örneği aracılığıyla arkeolojideki epistemolojik meseleleri ele alırken büyük oranda post-süreçsel bir yaklaşım benimser.

2 Bu çalışmayı, ömrünü Karia arkeolojisine adanmış, disiplinlerarası araştırmaların önemini daima vurgulamış ve korumacı yaklaşımıyla bizlere ilham vermiş olan, 19 Aralık 2023 tarihinde kaybettiğimiz Sayın Prof. Dr. Adnan Diler'e saygı ve minnetle ithaf ediyorum.

3 Doğrudan bu soruya odaklanan bir çalışma için bkz. (Çevik, 2023).

Çilingiroğlu da (2017) Hodder'ın *dolanıklılık* yaklaşımı çerçevesinde Çatalhöyük gibi dünya genelinde bir önemi olan kazı alanında nedensel ilişkileri hiyerarşik olmayan bir düzen çerçevesinde ele alışına odaklanır. Söz konusu çalışmalar üzerine yapılacak meta-arkeolojik değerlendirmeler bu makalede ele alınan evrensel soruların yerel bağlamdaki yansımalarının ortaya konması, son derece aydınlatıcı olacaktır. Ayrıca bu durum, ülkemizde söz konusu alandaki diyalogun gelişimine katkı sunabilecek bir sonraki adım olarak değerlendirilebilir.⁴

Arkeolojinin hibrit ve disiplinlerarası doğası, onu özellikle epistemoloji açısından benzersiz bir inceleme alanı haline getirir. Arkeoloji pratiği, fiziksel kalıntıları ve maddi kültürü incelemenin yanında, aynı zamanda insan davranışlarının ve sosyal yapılarının da izinin sürülmesini içerir. Bu açıdan bakılınca söz konusu pratik aslında bir bakıma, hem doğa bilimlerinin titizlik ve kesinliğini hem de sosyal bilimlerinin yorumlamaya dayanan esnekliğini içerir. Bu bağlamda arkeoloji felsefesi kesin bilimler ve özel bilimlerin metodolojilerini ve kavramsal zorluklarını birlikte barındırır. Bu makale, bu tür felsefi sorulara ışık tutmayı ve arkeologlar ile felsefeciler arasında daha derin ve işlevsel bir diyalogun yolunu açmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle arkeoloji, felsefe ve arkeoloji felsefesi arasındaki ilişki analiz edilmelidir.

2. Arkeoloji, Felsefe ve Arkeoloji Felsefesi

Arkeolojinin metodolojik açıdan tarihi incelendiğinde, arkeologların felsefi konularla aktif olarak ilgilendikleri gözlemlenmektedir. Gerçekten de arkeoloji uzun zamandır felsefi ve metodolojik olarak reflektif bir disiplindir. Örneğin, Merilee Salmon, arkeologların felsefi ilgi ve endişelerinin izlerinin, yüzyılın ortalarında Amerikan arkeolojisinde yer alan uygun sınıflandırma şemaları ile ilgili tartışmalara kadar sürülebileceğini dile getirir (1982b: 2). Arkeoloji felsefesi üzerine çalışmalarıyla bilinen Alison Wylie (2007) felsefe ile arkeoloji arasındaki ilişkiye dair örnekler verir. Bu bağlamda Wylie, C. G. Hempel'in bilimsel yasalar ile ilgili çalışmalarını ele alır. Hempel *The Function of General Laws in History* makalesinin son bölümünde arkeolojideki çıkarımların bilimsel yasalarla örtük ilişkilerini ele alır (1942: 48). Wylie'ye (2007: 518) göre, William Whewell'in karşılaştırmalı arkeolojiyi "paleatolojik bilimler"i (Whewell, 1847: 637) bağlamında değerlendirmesi arkeolojinin felsefi açıdan sistematik olarak ele alınması da söz konusu bağlamda bir örnek olarak değerlendirilebilir.⁵ Wylie (2007: 518) yine R. G. Collingwood'un da *Tarih Tasarımı* eserinde (Collingwood, 1946) tarihsel akıl yürütmeler ile ilgili analizinde büyük oranda arkeolojik çıkarım örneklerini ele aldığını belirtir.

4 Bu paragrafın makaleye sağlayacağı katkı ile ilgili görüş ve önerileri için anonim hakemlere teşekkür ederim. İlgili düzenlemenin makalenin ikinci versiyonu sonrası yapılmış olmasının nedeni editoryal sorunlardan dolayı makalenin ilk versiyonu ile ilgili hakem raporlarına ulaşamamış olmamdır.

5 Her ne kadar sonraki süreçte kullanımı popülerlik kazanmamış olsa da "paleetiyoloji" ("palaetiology") halihazırda bulunan kanıt ışığında geçmişte yaşanan fenomeni yeniden yapılandıran bilimlere referansla 1837 yılında William Whewell tarafından kullanılmıştır. Whewell, palaetiyolojik bilimlere örnek olarak jeoloji ve karşılaştırmalı filolojiyi verir (Tanghe, 2019).

Arkeoloji ile felsefe arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu dile getirilebilse de arkeoloji felsefesinde konu edinilen problemlerin doğası hakkında tam bir uzlaşısı bulunduğunu söylemek güçtür. Hatta, arkeoloji felsefesinin bir alan olarak var olması gerektiği, ya da var olabileceği bile tartışmalıdır (Krieger, 2006). Bazı eleştirilere göre özerk bir araştırma alanı olarak arkeoloji felsefesi kavramsallaştırması problemlidir. Bu türden iddialara göre yalnızca arkeolojiye adanmış, ayrı bir felsefi yaklaşım mevcut değildir (Riberio, 2019: 31).

Arkeolojinin felsefeyle ilişkisini anlama çabasında David Clarke'ın *The Loss of Innocence* (1973) makalesi önemlidir. Clarke bu makalede arkeolojinin evrimini temel bilinç, öz-bilinç ve eleştirel öz-bilinç olarak üç aşamada ele alır (1973: 6).⁶ Clarke ilk aşama için şunları dile getirir: "Bilinç belki de disiplinin adı konulup, ham maddesi belirlenerek ve pragmatik uygulamalarla büyük ölçüde tanımlandığında elde edilir- arkeoloji, arkeologların yaptığı şeydir" (1973: 6). Clarke'ın ilk aşama için vurgusu arkeolojinin biçim ve içeriğinin belirlenmesi ile ilgilidir. Bu aşamadan sonra Clarke'a göre disiplin giderek daha farklı bir evreye, öz-bilinç evresine doğru ilerlemiştir. Clarke'a göre bu aşama disiplinin kendi doğasını ve statüsünü keşfetme girişimleriyle belirlenir: "Öz-bilinç, kendini bilme yönünde yapılan açık girişimlerle; giderek artan arkeolojik gözlemlerdeki prosedürler, kavramlar ve sınıflandırmalar üzerine yapılan açık münakaşalarla doğar" (1973: 6). Eleştirel öz-bilinç aşaması "sistemin yönünü ve geleceğini kontrol etmek amacıyla, iç yapısının ve dış çevrenin potansiyelinin daha iyi anlaşılması için girişimlerde bulunulması" (1973: 7) ile belirlenir. Arkeolojinin felsefe ile ilişkisi söz konusu üç aşama arasındaki geçişler aracılığıyla daha kolay anlaşılabilir. Bu bağlamda Clarke şu noktanın altını çizer: "Bilinçten öz-bilinçliliğe geçiş devrimi ağırlıklı olarak teknik ile belirleniyorsa, bu ikinci büyük eşik ilk devrimin sonuçlarıyla ortaya çıkan felsefi, metafizik ve teorik özellikleriyle bize verilir" (1973: 7). Eleştirel öz-bilinç aşamasında artık söz konusu boyutlar arkeolojideki tartışmaların da biçim ve içeriğini belirlemeye başlamıştır:

Eleştirel öz-bilincin yeni çağında, disiplinin alanının, malzemesinin tanımlanması, çalışma ölçeği ve metodoloji kadar, akıl yürütme biçimlerinin karakteristik özellikleri ve bilgisinin içsel doğası, kavramlarının ve bunların ilişkilerinin rekabet eden teorileriyle de belirlendiği kabul edilir. Açıklama, yorumlama, kavramlar ve teori, tartışmaların merkezi konuları haline gelir ve *arkeolojik mantığın, epistemolojinin ve metafiziğin* temel önemini geliştirir. Arkeologların, veri üzerinden neyi bilip bilemeyeceklerinin sınırlarını ve bunu basitçe bir iddia ile değil, eleştirel değerlendirme ile bilmeleri gerektiği açıktır (Clarke, 1973: 7, vurgu eklenmiştir).

Clarke'a göre geleneksel, alana özgü tartışmaların ötesinde arkeoloji artık kendi sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Buna göre, eleştirel öz-bilinç aşamasında artık arkeoloji kendi sınırlarını keşfetmeye çalışırken bu yolda epistemolojik ve ontolojik

6 Clarke'ın odağı Anglo-Amerikan arkeolojisi üzerinedir. Bu makalede ele alınan analizler ve iddialar da aynı geleneğe odaklanmaktadır. Bu durum arkeoloji felsefesinin ortaya çıkıp özerk bir alan haline gelene kadar geçen süreçte genellikle Anglo-Amerikan geleneğe yer alan dinamiklerin baskın olmasıyla ilgilidir.

boyutları yani felsefi soruşturmaları da işe koşar. Robert Preucel, Clarke'ın bilinç, öz-bilinç ve eleştirel öz-bilinç aşamalarına atıfta bulunarak arkeolojinin kendi ontolojik, epistemolojik ve pratik felsefi temellerine olan ilgisi nedeniyle arkeolojin artık "eleştirel öz-bilinç aşaması"nda olduğunu dile getirerek şunları belirtir:

Bugün arkeoloji, üçüncü aşamanın daha derin sonuçlarıyla mücadele ediyor. Temel ontolojik, epistemolojik ve pratik sorunlar gündemde. Arkeologlar nesnel bir geçmişi mi keşfederler, yoksa alternatif geçmişler mi yaratırlar? Arkeoloji insan bilimleri mi yoksa doğa bilimleri mi olarak değerlendirilmelidir? Arkeologların, geçmişin günümüzdeki kullanımlarıyla ilgili sosyal sorumlulukları nelerdir? Bu ve benzeri sorularla başa çıkarken, arkeoloji yeniden rehberlik için felsefeye dönmüştür (Preucel, 1991: 17).

William H. Krieger'in odak noktası ise arkeolojik ve felsefi sorunların da ötesine odaklanmaktadır. Ona göre arkeoloji disiplinlerarası bir bilim olduğu için "standart felsefi problemlere ilginç bir bakış açısı getirir" (2006: X). Lester Embree, arkeoloji ile ilgili sosyolojik ve felsefi çalışmaların ulaştığı seviyede alt bir disiplin olarak "meta-arkeoloji" kavramsallaştırmasını önerir (Wylie, 2007: 527). Embree, meta-arkeoloji kavramsallaştırması ile ilgili olarak şunları söyler:

Burada genel anlamda, arkeoloji bilimi üzerine eleştirel düşünceyi ifade etmek için meta-arkeoloji terimi önerilmektedir. Bu düşünce, bilimin varsayımlarını, hedeflerini, yöntemlerini, nesnelerini, süreçlerini, geniş kavramsal çerçevelerini vb. incelemeyi içerir. Meta-arkeoloji en az iki türe ayrılabilir: *arkeolojik* meta-arkeoloji ve *felsefi* meta-arkeoloji. Bu ayrım, arkeologlar tarafından bilim içinden ve filozoflar tarafından bilim dışından arkeolojinin eleştirel değerlendirmesinin varlığının tanınması ve *her ikisini de* "bilim felsefesi" olarak adlandırmanın yanıltıcı olacağı inancından kaynaklanmaktadır. Ancak bu öneri, esasen terminolojiktir; belirtilen konular aynı kalmaya devam eder. Belirtilen ifadeler oldukça dolambaçlıdır, ancak "arkeolojide bilim felsefesi" gibi ifadelerden daha fazla dolambaçlı değildir; ayrıca bağlam düşünceyi yeterince belirtebildiğinde sıfatlara gerek kalmayacaktır. Ayrıca, bilim felsefesinin alt dalı veya buna karşılık gelen alt alanı olarak belirtilen *felsefi meta-arkeolojiyi* ifade etmek için genellikle *arkeoloji felsefesi* kullanılabilir (italikler orijinaldir, Embree, 1992: 3).

Embree arkeolojin, bilim ve felsefe ile ilişkisinin anlaşılması için bazı kavramsal ayrımlar önermektedir. Benzer biçimde Merilee Salmon da "analitik arkeoloji felsefesi" ile "arkeolojiye felsefi yaklaşımlar" arasında bir ayrım yapar (Salmon, 1993: 324). Salmon (1993: 324-325), arkeoloji felsefesinin iki anlamda kullanılabileceğini belirtir. Ona göre "analitik arkeoloji felsefesi" arkeolojide teorik ve pratik seviyelerde ortaya çıkan metafiziksel, epistemolojik, etik, estetik problemlerin ele alınışına referansla kullanılır.

Arkeoloji felsefesinin ikinci anlamı ise bilimsel, süreçsel⁷, hermenötik, Marksist açılardan arkeolojiye teorik, daha genel düzeyden bakış açıları ile ilgilidir.

Salmon'un ayrımı önemlidir. Salmon tarafından tanımlanan arkeoloji felsefesinin ikinci anlamı, *arkeoloji felsefesi* ile *arkeolojiye felsefi yaklaşımlar* arasındaki ayrım genellikle net olmadığından özellikle dikkatle ele alınmalıdır. Bu bağlamda, *teorik arkeoloji* ile *arkeoloji felsefesi* kavramsallaştırmaları arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. Arkeolojide genel kabul görmüş yorumlayıcı bir teori bulunmamakla birlikte, özellikle son 50 yılda arkeoloji disiplinine post-süreçsel, hermenötik, evrimsel, Marksist, feminist teorilerin etkileri ile ilgili tartışmalar yoğunlaşmıştır. Bu anlamda teorik arkeoloji, arkeoloji felsefesi ile bazı noktalarda kesişse de arkeoloji felsefesinin arkeoloji pratiğinden kaynaklanan felsefi sorunlara odaklanması ile ayrıştığının altı çizilmelidir. Bu ayrım, yalnızca metodolojik değil, aynı zamanda felsefi bir derinlik farkını da işaret eder; çünkü analitik yaklaşım, arkeolojik pratiğin doğrudan kaynaklandığı temel sorunlara odaklanır ve bu sorunları teorik ya da ideolojik bir mercekten bağımsız olarak ele alır.

Çevik de (2025: 434) benzer bir noktaya dikkat çeker. Çevik'e göre, "kuramsal arkeoloji" ile "arkeoloji felsefesi" arasındaki fark, ele alınan sorunların kaynağı ve kapsamıyla ilgilidir. Kuramsal arkeoloji, çoğunlukla başka disiplinlerde geliştirilen kuramsal, politik veya estetik varsayımları arkeolojiye uyarlamayı ve bu bağlamda arkeolojik pratiği yorumlamayı amaçlarken, arkeoloji felsefesi doğrudan arkeolojik pratiğin kendisinden kaynaklanan temel ontolojik ve epistemolojik sorunları sorgular. Bu bağlamda, arkeoloji felsefesi disiplinin temellerini, yöntemlerini ve sonuçlarını eleştirel bir perspektifle incelemeye odaklanırken, kuramsal yaklaşımlar daha çok dış kaynaklı kuramsal çerçevelerin uygulanması ve yorumlanmasıyla ilgilenir. Kuramsal arkeoloji ile arkeoloji felsefesi arasındaki fark, kuramsal fizik ile fizik felsefesi arasındaki farkla benzer bir mantığa sahiptir: Kuramsal arkeoloji, fizik gibi, disiplinin içinde halihazırda var olan teorik yaklaşımları geliştirip uygularken; arkeoloji felsefesi, fizik felsefesi gibi, disiplinin ontolojik ve epistemolojik temellerini, yöntemlerini ve sınırlarını sorgular. Başka bir deyişle, kuramsal yaklaşımlar pratiğe uygulanabilir yaklaşımlar, modeller sunarken, felsefi yaklaşım pratiğin kendisinden doğan temel soruları incelemeye odaklanır. Dolayısıyla arkeoloji felsefesi, arkeolojik bilginin doğası, doğrulanabilirliği, yorumlanabilirliği ve disiplinin bilimsel statüsü gibi konulara ışık tutarak arkeoloji pratiğinin felsefi altyapısını açığa çıkarır.⁸

Analitik meta-arkeolojinin bir alt disiplin olarak yerini almasıyla birlikte arkeoloji felsefesi arkeolojideki açıklamaların doğası ve statüsü, arkeoloji pratiğinde yer alan şeylerin varlığının doğası, arkeolojinin etik ve sosyo-politik alan ile ilişkisi üç temel problem alanı etrafında dönen konu ve sorulara odaklanmaktadır (Wylie, 2007: 527). Özel olarak, arkeoloji felsefesi, arkeoloji disiplininin temellerini, yöntemlerini ve arkeoloji pratiğinin sonuçlarını ontolojik, epistemolojik ve boyutları bağlamında

⁷ 'Süreçsel arkeoloji' ya da 'Yeni Arkeoloji' yaklaşımına göre, arkeologların kültür ve benzeri olgularla ilgili belirli yasalar keşfetmeleri, test edilebilir hipotezler geliştirmeleri ve arkeolojik verileri kullanarak mantıksal çıkarımlarda bulunmaları gerekir.

⁸ Bu noktanın açık kılınması ile ilgili önerisi için anonim hakeme teşekkür ederim.

araştırmayı amaçlar. İlgili temel iki başlığın analizi, arkeoloji felsefesinin çerçevesinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

3. Arkeoloji Felsefesinde Epistemolojik Sorunlar

Arkeoloji felsefesindeki epistemolojik sorunlar, arkeolojik bilginin doğası, arkeolojik bilginin gerekçelendirilmesi ve arkeolojik araştırmanın doğasıyla ilgili sorgulamaları merkezine alır. Önemli epistemolojik zorluklardan birisi, arkeolojik kanıtların doğasından kaynaklanır. Diğer bilimlerdekinin aksine, arkeolojik kanıt genellikle parçalanmış durumdadır, yani arkeolojik kanıtlar eksik ve çeşitli önyargılara ve belirsizliklere daha açıktır. Bu durum, arkeolojik bilginin nesnelliği ile ilgili sorgulamaları da beraberinde getirir. Arkeolojik veriler genellikle eksik ve geçici olarak kabul edilir ve yalnızca titiz bir yorumlama sürecine tabi tutulduğunda kültürel geçmişin kanıtı olarak değerlendirilir. Bu durumda sorun, çağdaş perspektiflere dayalı olarak geçmiş inşa etme eğiliminden kaçınıp kaçınılamayacağı ile ilgilidir. Söz konusu sorun Wylie'nin "yorumlama ikilemi" ("the interpretive dilemma") olarak adlandırdığı ve arkeolojinin sürekli olarak karşılaştığı soruna yol açar (Wylie, 1989: 18-28; 2002: 117). Benzer şekilde, Robert Chapman ve Wylie'nin "izler konuşmaz" ("traces don't speak") iddiası hem arkeolojik verilerin hem de bunlardan türetilen iddiaların kendiliğinden empirik biçimde gerekçelendirilmemiş olduğunu ifade eder. Ancak bu veriler, kültürel geçmişe arkeologlar tarafından dayatılan yeniden yapılandırıcı ve açıklayıcı iddiaları sorgulama ve sınırlama işlevine de sahiptir. Söz konusu analiz, "maddi kanıt paradoksu" ("a paradox of material evidence") olarak adlandırılan duruma yol açar (Wylie – Chapman, 2016: 5). Söz konusu paradoks arkeolojik nesnelerin hem bilgi kaynağı olarak vazgeçilmez olması hem de bu bilginin yorumdan bağımsız olamayışı ile ilgili temel bir çelişkiyi ifade eder.

Arkeolojinin epistemolojisiyle ilgili bir diğer problem ise, arkeolojik olguyu aynı şekilde açıklayan birden fazla açıklamanın var olduğu durumlar ile ilgilidir. Bu epistemik belirsizlik, "eşdeğer açıklamalar" ("equifinal explanations") olarak adlandırılır ve özellikle sorgulama konusu sembolik olarak zengin bir malzeme kültürü olduğunda ve dolayısıyla sorgulama konusunun kendisinin belirsizliği tarafından arttırıldığında daha belirgin hale gelir⁹ (Wylie – Chapman, 2016: 18-19).

Yukarıda değinilen epistemolojik zorluklarla başa çıkmak için, arkeoloji felsefecileri arkeolojik araştırmanın doğası, kullanılan yöntemler ve mevcut kanıtların koyduğu kısıtlamalar üzerine odaklanırlar. Devam eden alt bölümde söz konusu değerlendirmeler ele alınmaktadır.

3.1. Arkeolojinin doğa bilimleri ve beşerî bilimler arasındaki epistemolojik konumu

Arkeolojinin doğa bilimleri ve beşerî bilimler arasındaki epistemolojik konumu, disiplinin hem maddi kalıntıları bilimsel olarak incelemesi hem de kültürleri ve

⁹ Arkeolojide eşdeğer açıklamalar sorunu W.V. O. Quine'nın "eksik-belirlenim" ("underdetermination") tezi ile ilişkilendirilebilir (1975). Söz konusu tez genel olarak her bilimsel teorinin, empirik olarak eşdeğer fakat mantıksal olarak uyumsuz bir rakibinin olduğu şeklinde ortaya konulabilir (Johannesson, 2024: 1903).

toplumsal yapıları analiz etme çabası nedeniyle karmaşık ve çok katmanlıdır. Söz konusu karmaşıklığa ve çok boyutluluğa da bu bağlamda değinmek gerekir.

Arkeoloji doğa bilimleriyle yakından ilişkilidir. Kazı çalışmaları, buluntuların analizi, radyokarbon tarihleme, jeoarkeoloji, biyolojik antropoloji, paleobotanik ve paleoçevre araştırmaları gibi yöntem ve teknikleri kullanarak doğrudan fiziksel ve biyolojik verilerle çalışır. Arkeologlar, toprak analizi, malzeme bilimi, DNA analizleri gibi bilimsel yöntemlerden faydalanarak geçmiş toplulukların yaşam biçimlerini, çevresel koşullarını ve biyolojik özelliklerini anlamaya çalışırlar. Bu, onu belirli açılardan doğa bilimlerine yakın bir konuma taşır.

Arkeolojik verilerin yorumlanması ve anlamlandırılması, kültürel bağlamların ve insan deneyimlerinin yeniden inşasını gerektirir; söz konusu çaba da beşerî bilimlerin temel yöntem ve yaklaşımlarını içerir. Yani, aynı zamanda arkeoloji, insan davranışlarını, toplumsal yapıları, inanç sistemlerini, ekonomik modelleri ve kültürel pratikleri anlamaya yönelik bir disiplin olduğundan, beşerî bilimlerle de sıkı bir ilişki içindedir. Arkeoloji, tarih, antropoloji, sosyoloji, dilbilim ve felsefe gibi beşerî bilimlerle metodolojik ve teorik bağlar kurar:

Arkeolojinin epistemolojisi ve genel olarak arkeoloji felsefesi, beşerî bilimlerin topolojisinde tuhaf bir yer işgal eder (örneğin, Wylie 2013, 107). Bir yandan, arkeolojinin epistemolojisi, birçok farklı felsefi gelenekten oldukça özgürce yararlanır. Bu yaklaşımları veya felsefeleri teorik ilham kaynağı olarak seçme özgürlüğü, bazen arkeolojinin epistemolojisini, belirli felsefi okullar veya düşünce sistemlerinden bakan akademisyenler için içsel olarak çelişkili hale getirebilir. Örneğin, analitik felsefenin çoğunda karakteristik olan titizlik veya tarafsızlık düzeyi, arkeoloji felsefesinde mutlaka bulunmayabilir. Öte yandan, bilim felsefesi yerine arkeolojinin bir parçası olarak, arkeolojinin epistemolojisi, arkeoloji pratiklerine bir antitez olarak görülebilir. Arkeolojik malzemelerin çok somut doğası ve yöntemlerinin pragmatik, uygulamalı karakteri, teorileştirmeyi, arkeologlar için gereksiz veya uzak kılabilir (Marila, 2020: 6-7).

Alıntıda arkeolojinin diğer alanlarla kurduğu özgün ve çok boyutlu ilişkilerin onu nasıl etkilediği ele alınmaktadır. Diğer yandan bu etkileşimin sorunlardan tamamen azade olduğu söylenemez. Alıntıda da belirtildiği üzere, arkeoloji uygulamalı bir alan olduğu için zaman zaman etkileşimde olduğu alanlarla kısmi uyuşmazlıklar gösterebilmektedir. Makalenin devamında daha ayrıntılı biçimde ele alınan arkeolojideki açıklamaların doğası ile ilgili yürütülen tartışmalar bu bağlamda değerlendirilebilir. Örneğin bilim felsefesinde bir dönem hâkim olan “dedüktif-nomolojik” (D-N) açıklama modelinin arkeolojideki açıklamalar ile ne derece uyumlu olduğu hem arkeologları hem de felsefecileri uzun bir süre meşgul etmiştir. Arkeolojinin doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasındaki epistemolojik konumu ile ilgili aşağıdaki alıntı da oldukça aydınlatıcıdır:

Bilimler haritasında, arkeoloji, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında bir sınır durumu olarak yer alır. Arkeoloji, bir sosyal bilim gibidir çünkü ilgi nesneleri insanlar, insan kültürü ve fikirler ile sosyal normların etkisi altında yaratılan eserlerdir. Arkeolojideki kanıtlar genellikle semboliktir, anlam yüklüdür ve niyet yüklüdür. Bu nedenle arkeolog, bu doğal olmayan içeriğe duyarlı olmalıdır. Ancak arkeoloji aynı zamanda bir doğa bilimi gibidir, çünkü odak noktası, doğayla başa çıkan geçmişteki insanların maddi kalıntılarıdır; bu kalıntılar her zaman yaşlanma, malzeme bozulması, erozyon gibi doğal süreçlerle değişime uğrar, bu da geçmiş hakkında bilgi edinmek için doğa bilimlerinin bazı yönlerini uygun kaynaklar haline getirir. Fikirlerle ve sembollere dikkat etme zorunluluğu olsa bile, bu bilginin okunduğu metin maddi kayıttır (Kosso, 1991: 621).

Kosso bu alıntıda arkeolojinin kendisine has çok boyutlu doğasının onu bilimler sınıflamasında nerede ve nasıl konumlandırılacağı ile ilgili zorlukları özetlemektedir. Aynı bağlamda Kosso, Linda Patrik'in sözlerini alıntılar:

Linda Patrik (1985: 34), arkeolojinin bu ikili doğasını, arkeolojik kayıtlar başa çıkmanın iki yolunu tanımlayarak belirtir: "Arkeolojik kanıtlar muhtemelen hem doğal süreçlerin hem de davranışsal süreçlerin ürünü olduğundan, yalnızca bunlardan birinin ürünü olmadığından, arkeolojik kanıtların ne tür bir kayıt oluşturduğu konusunda arkeologlar arasında anlaşmazlık vardır" (Kosso, 1991: 621).

Alıntı arkeolojinin ikili statüsünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, arkeoloji, kültür ve sosyal normların etkisiyle yaratılan eserlerle ilgilendiği için bir sosyal bilim olarak kabul edilebilir. Ancak aynı zamanda, arkeolojinin insanların doğayla etkileşimlerinden kalan maddi kalıntılarla uğraştığı için bir doğa bilimi yönü de vardır. Söz konusu ikili statü, arkeolojik kayıtların hem doğal hem de davranışsal süreçlerin ürünü olması nedeniyle arkeolojik analizlerde zorluklara yol açabilmektedir.

Arkeoloji hem doğa bilimlerindeki hem de beşerî yöntemleri bir arada kullanarak, geçmişin çok boyutlu bir şekilde analiz edilmesini sağlar. Söz konusu epistemolojik konum, arkeolojinin doğa bilimlerine ve beşerî bilimlere yayılan geniş bir veri yelpazesi kullanmasına ve hem nicel hem de nitel analizler yapmasına olanak verir. Arkeoloji, hem doğa bilimlerinin nesnel veri toplama ve analiz etme yöntemlerine hem de beşerî bilimlerin kültürel ve toplumsal bağlamları anlama yaklaşımlarına dayanarak, geçmişin mümkün olan tüm boyutlarıyla incelemeye çalışır. Arkeolojinin çok yönlü yapısı, onun disiplinler arası doğasını ve iki alan arasındaki benzersiz konumunu belirler.

Arkeolojinin epistemik konumunun belirsizliği onun neden-sonuç ilişkileri, açıklama ve tanım verme, güvenilirlik ve belirsizlik gibi sorunlarla sürekli olarak boğuşmasına neden olmuştur. Bu gerilimler, alanın teorik ve metodolojik kaygılarında kökleşmiş olarak yer almaktadır. Özel olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, arkeoloji bu gerilimin belirgin bir tezahürünü yaşamış, onun doğal bilimleri ile beşerî bilimler arasındaki konumu belirsiz kalmıştır. Sonuç olarak, arkeoloji, arkeolojik çıkarım için

uygun veya en güvenilir yaklaşımı tanımlama girişimleri değişimler geçirmiştir. Söz konusu tartışmalar ve değişimler devam eden bölümün konusunu oluşturmaktadır.

3.2. Arkeolojinin epistemolojik serüveni

Jan M. Burdukiewicz (2006: 73), arkeolojinin epistemolojik statüsü ile ilgili devam eden tartışmanın 1960'larda başladığını öne sürse de Chapman ve Wylie (2016) izinden giderek, bu tartışmanın en azından 1950'lerin ortalarına kadar uzandığını görmek mümkündür. Bu dönemde, arkeolog Christopher Hawkes, Londra'da Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan Prehistoric Society'de "Arkeolojide Çıkarımların Sınırlamaları" konulu kısa bir makale sunmuştur (2016: 15). Ancak, özellikle 1970'lerden itibaren, "analitik arkeoloji felsefesi" (Salmon, 1993: 324) veya daha geniş anlamda "meta-arkeoloji" (Embree, 1992), özellikle 'yeni arkeoloji' yaklaşımını benimseyen araştırmacıların iddialarıyla yönlendirilen yeni bir alt alan olarak ortaya çıkmıştır. Yeni Arkeoloji, Hempelci açıklama modelini arkeolojiye uyarlama çabalarıyla diğer yaklaşımlardan ayrılır.

"Dedüktif-Nomolojik" (D-N) veya "kapsayıcı yasa" olarak bilinen Hempelci açıklama modeli, literatürde kabul görmüş ve 1960'lardan itibaren büyük oranda benimsenmiştir. Yeni Arkeoloji yaklaşımının arkeolojide açıklamaların doğasını anlamada genellemelere ve düzenliliklere vurgu yapması, D-N modelinin, yasalar ve düzenlilikler üzerine odaklanan açıklamaları sağlayacak ideal bir çerçeve sunduğunu düşündürmüştür. Bu yaklaşıma göre, arkeologların görevi sadece bulguları sınıflandırmak ve yorumlamak değil, aynı zamanda geçmiş olayların gerçekleşme nedenlerine odaklanmaktır. Bu anlamda, arkeolojinin temel amacı, uzun vadeli, büyük ölçekli kültürel süreçlerin açıklayıcı bir kavrayışını elde etmektir (Flannery, 1967). Yeni arkeoloji yaklaşımına göre arkeolojik açıklamalar Hempel'in D-N modeli ile uyumlu olmalıdır. Arkeologlar, Hempel'in açıklama modelindeki yasaların yardımıyla, benzer nedenlerin benzer durumlarda benzer sonuçlar ürettiğini gösterebildiklerinde, kapsamlı açıklamalara ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir. Ayrıca, D-N modelinden etkilenen arkeologlar bu türden açıklamalarda kullanılan arkeolojik yasaların öngörüye katkıda bulunabileceği düşüncesinden etkilenmişlerdir: "Arkeolojinin önemli bir amacı geçmişi açıklamaktır, ancak Hempel ve Oppenheim tarafından belirtildiği gibi, tüm bilimsel açıklamalar, arkeoloji de dahil olmak üzere, çağdaş olayları açıklamaya ve gelecekteki olayları tahmin etmeye yardımcı olur" (Watson vd., 1971: 6). Yani, bu yaklaşıma göre, belirli arkeolojik yasalara ulaşılabilirse, normal koşullarda bir arkeolog, benzer başlangıç koşullarının benzer olaylara yol açacağını tahmin edebilir.

Yeni arkeoloji yaklaşıma göre, arkeolojide, sistematik olarak empirik sonuçlar elde etmek için test edilebilecek hipotezlerin kurulması arkeolojik açıklamanın temeli olmalıdır. Böyle bir yaklaşım, nedensel analiz yoluyla ilerlemelidir (Binford, 1968). Yeni arkeoloji, geçmişte ne olduğunu anlamanın ve açıklamanın yanı sıra, incelenen fenomenin neden gerçekleştiğini anlamayı hedefleyerek dinamik kültürel süreçlere odaklanır. Özellikle Lewis Binford, John Fritz ve Fred Plog, bu hedef doğrultusunda Hempelci bir yaklaşımı arkeolojik açıklamalara uyarlamaya çalışmışlardır (Krieger,

2006: 31-32). Bu anlayışa göre, arkeoloji, tarih gibi, yasalar tarafından yönlendirilen hipotezlerin empirik olarak test edildiği bir bilim haline dönüştürülebilir.

Hempelci açıklama modelinin arkeolojiye uyarlanmasına yönelik çabalar, söz konusu modelin arkeolojideki açıklamalar ile uyumlu olup olmadıkları konusunda yoğun tartışmalara neden olmuştur. Felsefeciler de bu tartışmalara dahil olmuştur (Fritz- Plog, 1970; Watson vd., 1971; 1974, 1984; Morgan, 1974; Salmon 1976; Salmon- Salmon 1979; Salmon, 1982a; 1982b; Gibbon, 1989). Bu tartışmaların kaynağı, Hempelci açıklama modelinin normatif biçimi ile arkeolojinin amaçları arasındaki farklarla ilgilidir. Hempelci modelin sınırlamalarının farkında olan arkeologlar ve felsefeciler, alternatif açıklama modellerini ele almışlardır. Söz konusu alternatif yaklaşımlarından birisi, Karl Popper'ın önerdiği 'yanlışlanabilirlik' stratejisinin arkeolojide ele alınışı ile ilgilidir (Popper, 1959, 1976; Peebles, 1992). Hempelci açıklama modeline verilen bir diğer erken yanıt ise H.D.Tuggle, A. H. Townsend ve T. J.Riley tarafından önerilen "sistem analizi" yaklaşımıdır (1972). Bahsi geçen yaklaşım felsefi ve arkeolojik endişeleri birleştirerek, Hempelci yaklaşımla ilişkilendirilen epistemik taahhütlerin çoğunu benimsemiş, ancak açıklamanın yasalar tarafından yönlendirilmesi gerektiği iddiasını reddetmiştir. Bu alternatife göre, açıklama, kültürel sistemi kuran değişkenler arasındaki ilişkileri belirleyen bir formel model inşa edilerek elde edilir. Tuggle ve arkadaşlarının önerdiği alternatif yaklaşım, iki ana ilkeye dayanır. Buna göre, arkeologlar nadiren Hempelci modelin gerektirdiği evrensel yasaları belirlemeye çalışır ve Hempelci kapsayıcı yasa modelinin bu yönü etrafında geniş çaplı devam eden felsefi tartışmalar vardır (Wylie, 2002: 13). Sistem analizi yaklaşımı bilimsel açıklamaların, kültürel sistemlerin formel modellerini oluşturmaktan daha fazlası olduğuna dikkat çeker. Test yöntemleriyle ilgili önemli problemlerden birisi, arkeolojik verilerin belirli bir hipotezin test edilmesi için sonuçlarının değerlendirilmesi ile ilgilidir. Buradaki zorluk, arkeolojik gerçekler ile geçmiş süreçler arasındaki boşluğu doldurmak için "ilgililik argümanları" ("arguments of relevance") veya "köprü argümanları" ("bridging principles", Smith, 1977: 611) gereklidir. Bu amaç doğrultusunda, "ara bağlam teorileri" ("middle-range theories") arkeolojik kayıtlar ile geçmiş olaylar ve onları üreten koşullar arasında bağlantı kurmak için kullanılabilir¹⁰ (Binford – Bertram, 1977; Binford 1977). D-N modeli ile orta düzey teoriler arasındaki fark, ilkinin tümdengelimle dayanan akıl yürütmelere dayanırken, ikincisinin analogik akıl yürütmeye dayanması, dolayısıyla ya tümevarım ya da abdükatif¹¹ doğaya sahip olması ile ilgilidir (Marila, 2020: 59).

¹⁰ Köprü argümanları veya ilgililik argümanları, arkeolojik hipotez ile gözlemsel öndeyi arasındaki mantıksal ilişkinin kurulması ile ilgilidir (Smith, 1977: 611). Ara bağlam kuramı ("middle-range theory"), genel teoriler ile dünyada gözlemlenen tikel fenomenler arasındaki mesafeyi azalttığı için arkeolojideki çıkarımlar için faydalı bulunan bir yaklaşımdır (Smith, 2011: 168). Peter Kosso bu nedenle ara bağlam kuramını halihazırdaki veri ile geçmişte yaşanmış fenomen arasındaki "epistemik boşluğu doldurduğunu" dile getirir (1991: 622).

¹¹ Abdükatif akıl yürütme, eldeki verilerden yola çıkarak en olası açıklamayı veya en iyi tahmini yapma sürecidir. Dedükatif ve endükatif akıl yürütmeden farklı olarak, abdükatif akıl yürütmelerde kesin sonuçlar vermek yerine, en olası açıklamayı önerilir.

Merrilee Salmon'a göre, yeni arkeolojiyi Hempel'in kapsayıcı yasa modeli ile eşleştirmek bir hatadır (1982: 41). Ona göre, Yeni Arkeolojinin gücü Hempelci açıklama modeline olan inancından değil, hipotez testlerine vurgu yapmasından gelir (1982: 41). Bu bağlamda Merrilee Salmon ve Wesley Salmon, arkeolojideki akıl yürütmelerin istatistiksel doğasına odaklanmışlardır. Merilee Salmon, işlevsel açıklamaların arkeolojideki açıklamalarla uyumlu olduğunu öne sürer (1982: 180). İşlevsel açıklamalar, Wesley Salmon tarafından önerilen "İstatistiksel İlişki" modeli ile ilişkilidir (1971). Bu modele göre, açıklama bir argüman formu değildir ve bu anlamda, istatistiksel ilişki modeli Hempel'in dedüktif-nomolojik ve tümevarımsal istatistiksel modellerinden ayrılır. Salmon'un modelinde açıklama, bilgi birikimi olarak anlaşılır ve *explanandum* (açıklamada açıklanacak olgunun tanımlandığı cümle) bölümüyle istatistiksel olarak ilişkilidir.

Wesley Salmon & Merilee Salmon'a göre (1979: 71) Formun Üstü istatistiksel ilişki modeliyle sunulan işlevsel açıklamalar, bir argüman formunda olmadıkları için arkeologlar için alternatif bir açıklama modeli sağlayabilir. Wesley Salmon, bilimsel açıklama modeline ilişkin görüşlerini değiştirerek "Nedensel Mekanistik" modeli önermiştir (1984). Ancak, bu açıklama modelinin arkeolojiyle ilgili açıklamalar için alternatif bir biçimde oluşturulmasında bazı engeller vardır. Örneğin, Elliott Sober (1988), geçmişin bilinebilirliğinin geçmişi bugüne bağlayan fiziksel süreçlere bağlı olduğunu vurgulamakta ve bu fiziksel süreçlerin hem nedensel bilgiyi koruyabileceğini hem de potansiyel olarak bozabileceğini belirtmektedir.

Bu bağlamda, arkeolojide iki farklı alternatif açıklama modeli önerilmiştir (Wylie, 2002: 14-15). Realistlerin, bilimsel açıklamanın, açıklanan olayın genellenebilir bir modelle uyumlu olduğunu göstermekten ziyade, gözlemlenebilir fenomenlere neden olan temel nedenleri ortaya koymakla elde edilebildiği yönündeki argümanlarından esinlenen Guy Gibbon (1989), Salmon'un önerdiğinden daha sağlam bir şekilde nedenselliğe dayalı açıklama görüşünü savunmuştur. Dolayısıyla, Gibbon realizmin hem felsefi hem de arkeolojik kaygılarla uyumlu bir araştırma programı olarak arkeoloji için uyumlu bir model olabileceğini savunur. Sonuç olarak Gibbon'a göre realizm, Hempel modeline ilişkin çeşitli zorluklara bir çözüm olabileceği gibi, Yeni Arkeologların süreç odaklı ve antropolojik hedefleriyle de uyumludur (1989: 142-172).

Gibbon'ın aksine, Kelley ve Hanen (1988), pragmatist yaklaşımın, arkeolojik araştırmanın doğasından kaynaklanan karmaşıklıklarla daha uyumlu olduğunu savunmuştur (Wylie, 2002: 14-15). Bu yaklaşıma göre açıklama, büyük ölçüde araştırmacıların bağlamına ve ilgi alanlarına bağlıdır (Kelley-Hanen, 1988: 216-219). Kelley ve Hanen, arkeologlar için esas olanın açıklamaların benimsemeleri gereken özel bir biçimden çok, farklı açıklamalar arasından en uygun olanını seçme süreci olduğunu vurgular. Kelley ve Hanen'e göre bu süreç, aday açıklamaların çeşitli boyutlar üzerinden değerlendirilmesini içeren karşılaştırmaları kapsar. Yani onlara göre, arkeolojik çıkarımların doğasının anlaşılmasının en iyi yolu onları dedüktif formda değil, 'en iyi açıklamaya çıkarım' (EİAÇ, "inference to the best explanation") formunda ele almaktır. Kelley ve Hanen'e göre, temel mesele bu yargıların nasıl etkili bir şekilde elde edileceğini

belirlemektir. Kelley ve Hanen'e göre EİAÇ yönteminin avantajı, hipotez değerlendirme süreçlerini analizini kolaylaştırmasında yatmaktadır (Wylie, 2002: 14-15).

EİAÇ, abdüktif bir akıl yürütme biçimi olarak, mevcut veriler için en kapsamlı açıklamayı sunan hipotezi veya teoriyi seçme sürecidir. Endüksiyon ve dedüksiyonun¹² biçimselci açıklamalarına karşı EİAÇ, çıkarım sürecinin daha sezgisel ve pratik bir temsilini sunduğu için arkeoloji alanında önemli dikkat çekmiş ve tartışmalara yol açmıştır (Kelley- Hanen, 1988; Hanen- Kelley, 1989; Routledge, 1995; Fogelin, 2007; Bogaard, 2015).

Güncel bilim felsefesinde, bilimsel pratiğindeki değişimlere paralel olarak, açıklama ve öndeyi meselelerinde odak noktası yasalardan bilimsel modellere kaymıştır.¹³ Alison Wylie, bilim felsefesinde çağdaş, model temelli yaklaşımdan yola çıkarak bir arkeolojik modeller taksonomisi sunar (2017: 989-999). Wylie'ye göre, model temelli yaklaşım, açıklanacak fenomenlerin bağlamlarını ve karmaşıklığını dikkate alır ve bu anlamda arkeolojide Yeni Arkeoloji yaklaşımının da çizdiği sınırların ötesine geçer.

4. Alternatif Yaklaşımlar

Arkeolojinin felsefi incelemelerinin 1980'lerin başlarında ortaya çıkışı sırasında, arkeolojideki süregelen metodolojik tartışmalar önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu değişim, esas olarak, Yeni Arkeoloji'nin bir araştırma programı olarak bazı unsurlarını ve genel bilimsel yönelimini sorgulayan post-süreçselcilerin eleştirileriyle tetiklenmiştir. Sonuç olarak, bu tartışmalar Kelley ve Hanen gibi isimler tarafından öne çıkarılan sorulara vurgu yaparak, açıklamaya yönelik sorgulamaları yerinden eden bir odak kaymasına yol açmıştır (Wylie, 2002: 15-16).

Post-süreçselci eleştirmenler, arkeologların ilgilerini yalnızca kültürel unsurlar ve ekosistemler arasındaki bağlantılarla sınırlamaları gerektiği görüşünü kesin bir şekilde reddetmişlerdir. Onlara göre etnografik ve diğer sosyal faktörlerin, açıklayıcı açıdan alakasız, nedensel etkinlikten yoksun ve epistemik olarak erişilemez oldukları gerekçesiyle dikkate alınmaması gerektiği yönündeki görüşler reddedilmelidir. Bu nedenle, post-süreçselciler, arkeolojik araştırmalarda daha geniş bir faktör, düşünce ve bağlam yelpazesini içeren daha kapsamlı bir perspektifin benimsenmesi gerektiğini öne sürdüler (Wylie, 2002: 16). Bu argümanlara dayanarak, post-süreçselciler, Yeni Arkeologlar tarafından göz ardı edilmiş olan insani ve tarihsel yaklaşımların arkeolojiye yeniden kazandırılmasını savunmuşlardır. Bu insani ve tarihsel perspektiflerin canlandırılması, Eoin MacWhite (1956), Gordon R. Lowther (1962), Jacquetta Hawkes (1968) gibi çeşitli bilim insanları tarafından ifade edilmiştir. Buna göre, arkeologlar, kültürel materyali sadece determinist yasalara göre yönetilen unsurlar olarak değil, kurallara uyan eylemlerden kaynaklanan ve anlam taşıyan ürünler olarak

¹² Endüktif ve dedüktif çıkarım yöntemlerini arkeoloji ile ilgisinde ele alan bir çalışma için bkz. (Salmon, 1976).

¹³ Michael Schiffer (1981) arkeolojinin bir disiplin olarak bilim felsefesine çok az katkıda bulunduğunu savunurken, arkeoloji ve bilim felsefesinin, onları birbirine bağlayan ortak endişelerden kaynaklanan sorunları çözmede iş birliği yapabileceklerini öne sürmektedir.

yorumlayabilen sorgulama stratejilerini benimsemeye teşvik edilmektedirler. Post-süreçselciler, antropolojideki sembolik ve yapısalcı eğilimler (Hodder, 1982a, 1982b), hermenötik (Hodder, 1991; Johnsen – Olsen, 1992), fenomenoloji (Watson – Fotiadis, 1990; Tilley 1990, 1993; Byers 1992; 1999) ve eleştirel teori (Leone, 1982; Preucel, 1991; Hesse, 1992) gibi çeşitli alanlardan ilham almışlardır. Bu disiplinler arası etkiler, post-süreçselcilere daha incelikli ve yorumlayıcı bir arkeolojik analiz yaklaşımı geliştirme arayışında rehberlik etmiştir.

Yeni Arkeoloji'ye karşı bilim dışı ya da bilim karşıtı alternatifler olarak görülen stratejilere rağmen, bu yaklaşımların aslında bilimsel bir metodolojinin gerekli bir bileşeni olduğu sıklıkla savunulmaktadır (Wylie, 2002: 16). Örneğin Bruce Trigger'ın 1970'lerin sonunda, Yeni Arkeoloji'nin bilimsel hedeflerinin kültürel geçmişin tarihi yeniden inşasına, yani kültür tarihine dayandığını kabul etme gerekliliği için yaptığı savunma bu bağlamda ele alınabilir. Trigger, bunları bağımsız ve zıt alternatifler olarak ele almanın bir hata olduğunu ısrarla vurgular (1978). Benzer şekilde, James Deetz, hem “bilimsel hümanizm hem de hümanistik bilim”i kucaklayan çoğulcu bir yaklaşım önerir (1983). Her iki bilim insanı da arkeolojik araştırmalarda çeşitli yaklaşımların değerini kabul ederek, bilimsel metodolojilerin insani perspektiflerle birleştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

5. Sonuç

Arkeoloji felsefesi, yalnızca geçmişin anlaşılmasına katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda geleceğe yönelik perspektiflerin biçimlenmesinde de kritik bir çerçeve sunar. Arkeolojide sorulan soruların ve kullanılan yöntemlerin sadece teknik detaylar ya da saf teorik meseleler ile ilgili olmadığı açıktır. Bu bağlamda, özellikle epistemoloji bağlamında arkeoloji felsefesi, kültürel ve tarihsel perspektifleri felsefi temelleriyle bütüncül biçimde ele alan bir disiplin olarak ilgili bağlama katkı vermektedir.

Arkeolojinin sürekli geliştiği ve diğer disiplinler ile daha yakından ilişki kurmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda arkeoloji felsefesinin arkeoloji pratiğinin kendisinden kaynaklanan karmaşıklıkların analizindeki önemi daha da belirgin hale gelir. Diğer açıdan, felsefe, arkeoloji, sosyal ve doğa bilimleri arasındaki içsel ilişkilerin önemi hakkında artan diyalog göz önüne alındığında, özellikle epistemolojik açıdan arkeoloji felsefesi hem arkeolojiye hem de felsefeye önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

Binford, L. R. (1968). *Archaeological Perspectives*. S. R. Binford & L. R. Binford (Ed.), *New Perspectives in Archaeology*, içinde (ss. 5-32). Chicago: Aldine.

Binford, L. R. (1977). General Introduction. L. R. Binford (Ed.), *For Theory Building in Archaeology*, içinde (ss. 1-10). New York: Academic Press.

Binford, L. R. & Bertram, J. B. (1977). Bone Frequencies — and Attritional Processes. L. R. Binford (Ed.), *For Theory Building in Archaeology*, içinde (ss. 77-123). New York: Academic Press.

Bogaard, A. (2015). Lessons from Modelling Neolithic Farming Practice: Methods of Elimination. R. Chapman & A. Wylie (Ed.), *Material Evidence: Learning from Archaeological Practice*, içinde (ss. 243-254). London and New York: Routledge.

Burdukiewicz, J. M. (2006). Epistemological Status of Archaeology – Current Controversies. *Archeologia Polona*, 44, 73–88.

Byers, A. M. (1992). The Action-Constitutive Theory of Monuments: A Strong Pragmatist Version. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 22(2), 403–446. <https://doi.org/10.2307/2694278>.

Byers, A. M. (1999). Intentionality, Symbolic Pragmatics, and Material Culture: Revisiting Binford's View of the Old Copper Complex. *American Antiquity*, 64(2), 265–287. doi:10.2307/2694278.

Çevik, A. D. (2023). Anglosakson Arkeoloji Geleneği Bağlamında Bilimsel Açıklamaların Doğası ve Statüsü. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1, 17–37.

Çevik, D. (2025). Philosophy of Archaeology. Tucker, A. & Cernín, D. (Ed.), *The Bloomsbury Handbook of the Philosophy of the Historical Sciences and Big History* içinde (ss. 433–450). London: Bloomsbury Publishing.

Çilingiroğlu, Ç. (2017). Arkeolojide İlişkisel ve Simetrik Yönelimler: Bir giriş. G. Duru, K. Eren ve E. Koparal (Ed.), *Arkeolojik Şeyler / Archaeological Things*, TAG-Türkiye Toplantısı Bildirileri içinde (ss.51–66). İstanbul: Ege Yayınları.

Chapman, R., & Wylie, A. (2016). *Evidential Reasoning in Archaeology*. London & New York: Bloomsbury Academic Publishing.

Clarke, D. (1973). Archaeology: The Loss of Innocence. *Antiquity*, 72(277), 6–18. doi:10.1017/S0003598X0003461X.

Collingwood, R. G. (1946). *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press.

Deetz, J. F. (1983). Scientific Humanism and Humanistic Science: A Plea for Paradigmatic Pluralism in Historical Archaeology. *Geoscience and Man*, 23, 27–34.

Embree, L. (1992). The Past and Future of Metaarchaeology. L. Embree (Ed.), *Metaarchaeology: Reflections by Archaeologists and Philosophers*, içinde (ss. 3-50). Dordrecht: Kluwer.

Flannery, K. V. (1967). Cultural History versus Cultural Process: A Debate in American Archaeology. *Scientific American*, 2, 119–122.

- Fogelin, L. (2007). Inference to The Best Explanation: A Common and Effective Form of Archaeological Reasoning. *American Antiquity*, 72(4), 603–625. doi:10.2307/25470436.
- Fritz, M. J., & Plog, F. T. (1970). The Nature of Archaeological Explanation. *American Antiquity*, 35(4), 405–412.
- Gibbon, G. (1989). *Explanation in Archaeology*. London: Basil Blackwood.
- Hanen, M. P., & Kelley, J. (1989). Inference to the best explanation in archaeology. In V. Pinsky & A. Wylie (Eds.), *Critical Traditions in Contemporary Archaeology: Essays in the Philosophy, History, and Socio-politics of Archaeology* içinde (ss. 14–17). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hawkes, J. (1968). The Proper Study of Mankind. *Antiquity*, 42(168), 255–262. doi:10.1017/S0003598X00034451.
- Hempel, C. G. (1942). The Function of General Laws in History. *The Journal of Philosophy*, 39(2), 35–48.
- Hesse, M. B. (1992). Archaeology and the Science of the Concrete. T. Shay & J. Clottes (Ed.), *The Limitations of Archaeological Knowledge*, içinde (ss. 107–113). Liège: Études et Recherches Archéologiques.
- Hodder, I. (Ed.). (1982a). *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, I. (1982b). *Symbols in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, I. (1991). Interpretive Archaeology and Its Role. *American Antiquity*, 56(1), 7–18.
- Hodder, I. (2014). *Dolanıklık: İnsanlar ve Şeyler Arasındaki İlişkilerin Arkeolojisi* (B. C. Yilmazyiğit, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Johannesson, E. (2024). Quine's Underdetermination Thesis. *Erkenntnis*, 89, 1903–1920. <https://doi.org/10.1007/s10670-022-00609-8>.
- Johnsen, H., & Olsen, B. (1992). Hermeneutics and Archaeology: On the Philosophy of Contextual Archaeology. *American Antiquity*, 57(3), 419–436.
- Kelley, J., & Hanen, M. (1988). *Archaeology and the Methodology of Science*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Kosso, P. (1991). Method in Archaeology: Middle-Range Theory as Hermeneutics. *American Antiquity*, 56(4), 621–627.
- Krieger, W. H. (2006). *Can There be a Philosophy of Archaeology*. Lanham, MD: Lexington Books, 2006.

Leone, M. P. (1982). Childe's Offspring. I. Hodder (Ed.), *Symbolic and Structural Archaeology*, içinde (ss. 179–184). Cambridge: Cambridge University Press.

Lowther, G. R. (1962). Epistemology and Archaeological Theory. *Current Anthropology*, 3(5), 495–503.

MacWhite, E. (1956). On the Interpretation of Archaeological Evidence in Historical and Sociological Terms. *American Anthropologist*, 58(1), 3–25.

Marila, M. M. (2020). *Introductory Notes in Speculative Epistemology* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Helsinki, Finlandiya.

Peebles, C. S. (1992). Rooting our Latent Behaviorism in Prehistory. J. C. Gardin & C. S. Peebles (Ed.), *Representations in Archaeology*, içinde (ss. 357–384). Bloomington: Indiana University Press.

Popper, K. R. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.

Popper, K. R. (1976). Logic of the Social Sciences. T. W. Adorno vd. (Ed.), *The Positivist Dispute in German Sociology*, içinde (ss. 87–104). London: Heinemann.

Preucel, R. W. (1991). The Philosophy of Archaeology. R. W. Preucel (Ed.), *Processual and Postprocessual Archaeologies: Multiple Ways of Knowing the Past*, içinde (ss. 17–29). Carbondale: Southern Illinois University at Carbondale, Occasional Paper No. 10.

Quine, W. V. (1975). On Empirically Equivalent Systems of the World. *Erkenntnis*, 9(3), 313–328.

Ribeiro, A. (2019). Archaeology and the New Metaphysical Dogmas: Comments on Ontologies and Reality. *Forum Kritische Archäologie*, 8, 25–38.

Routledge, B. (1995). 'For the Sake of Argument': Reflections on the Structure of Argumentation in Syro-Palestinian Archaeology. *Palestine Exploration Quarterly*, 127(1), 41–49.

Salmon, M. H. (1976). Deductive versus Inductive Archaeology. *American Antiquity*, 41(3), 376–381.

Salmon, M. H. (1982a). *Explanation and Archaeology*. New York: Academic Press.

Salmon, M. H. (1982b). *Philosophy and Archaeology*. New York: Academic Press.

Salmon, M. H. (1993). Philosophy of Archaeology: Current Issues. *Journal of Archaeological Research*, 1(4), 323–343.

Salmon, M. H., & Salmon, W. C. (1979). Alternative Methods of Scientific Explanation. *American Anthropologist*, 81, 61–74.

Salmon, W. C. (1984). *Scientific Explanation and the Causal Structure of the World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Schiffer, M. B. (1981). Some Issues in the Philosophy of Archaeology. *American Antiquity*, 46(4), 899–908. <https://doi.org/10.1017/S0002731600081233>.

Smith, B. D. (1977). Archaeological Inference and Inductive Confirmation. *American Anthropologist*, 79(3), 598–617.

Sober, E. (1988). *Reconstructing the past: Parsimony, Evolution and Inference*. Cambridge, MA: MIT Press.

Tanghe, K. B. (2019). The Fate of William Whewell's Four Palætiological Domains: A Comparative Study. *Perspectives on Science*, 27(6), 810–838. https://doi.org/10.1162/posc_a_00326.

Tilley, C. (Ed.). (1990). *Reading Material Culture: Structuralism, Hermeneutics, and Post-Structuralism*. Oxford: Blackwell.

Tilley, C. (Ed.). (1993). *Interpretive Archaeology*. Oxford: Berg.

Trigger, B. (1978). *Time and Traditions: Essays in archaeological interpretation*. New York: Columbia University Press.

Tuggle, H. D., vd. (1972). Laws, Systems, and Research Designs. *American Antiquity*, 37, 3–12. doi:10.2307/278882.

Watson, P. J., & Fotiadis, M. (1990). The Razor's Edge: Symbolic and Structuralist Archaeology and the Expansion of Archaeological Inference. *American Anthropologist*, 92(3), 613–629.

Watson, Patty Jo. vd. (1971). *Explanation in Archaeology: An Explicitly Scientific Approach*. New York: Columbia University Press.

Watson, P. J., vd. (1974). The Covering Law Model in Archaeology: Practical Uses and Formal Interpretations. *World Archaeology*, 6(2), 125–132.

Watson, Patty Jo. vd. (1984). *Archaeological Explanation: The Scientific Method in Archaeology*. New York: Columbia University Press.

Whewell, W. (1847). *The Philosophy of the Inductive Sciences*. London: John Parker.

Wylie, A. (1989). The Interpretive Dilemma. V. Pinsky & A. Wylie (Ed.), *Critical Traditions in Contemporary Archaeology: Essays in the Philosophy, History, and Socio-Politics of Archaeology*, içinde (ss. 18–28). New York: Cambridge University Press.

Wylie, A. (2002). *Thinking from Things: Essays in the Philosophy of Archaeology*. Berkeley: University of California Press.

Wylie, A. (2007). Philosophy and Archaeology; Philosophy in Archaeology. S. P. Turner & M. W. Risjord (Ed.), *Philosophy of Anthropology and Sociology: Handbook of the philosophy of science* içinde (ss. 517–549). Boston: Elsevier.

Wylie, A. (2017). Representational and Experimental Modeling in Archaeology. L. Magnani & T. Bertolotti (Ed.), *Handbook of Model-Based Science*, içinde (ss. 989–1002). Cham: Springer.